

פרק רביעי: סיכום וכיווני מחקר

מהניתוח הכולל שבפרק הקודם, עולה כי אין בתורת ראב"ה בתחום איסור והיתר שוני מדרך המלך של דרכי הכרעת ההלכה המקובלת בדורו ובדורות הסמוכים לפניו בצרפת ובאשכנז, ולפיה חכם אשר "זוכה לידע מלבדו חקרי הלכות לסלת סלת נקיה"¹, אכן נוהג כן ומכריע בהלכה מכוונת עיונו, בדרך המכונה במחקר "דיאלקטיקה". זאת, תוך שימוש בכל המקורות העומדים בפניו, מדברי חז"ל ומדברי ראשונים, מאשכנז וצרפת, כאחד, אך תוך אחריות תורנית עצמאית.² לאור מסקנות אלו, יש מקום להמשיך ולברר את תורתו של ראב"ה בתחומי הלכה נוספים.³ זאת, על-פי דרך המחקר שבעבודה הנוכחית, ועל-ידי שימוש בקובץ ליקוטיו של ראב"ה (כ"י מעש"ר) אל מול ספר רקח, ותוך השוואה מתמדת לקודמיו, רבותיו, ובני זמנו.⁴

אם יגלו מחקרים אלו הבדל מהותי בין תחומי הלכה אלו לבין הלכות איסור והיתר, בהיבטים שנבחנו בעבודה זו, יתעורר הצורך להסביר את ההבחנה בין החלקים השונים. אמנם, מעיון ראשוני בתורתו של ראב"ה בתחומי הלכה אחרים, נראה כי ממצאי מחקרים אלו אכן יתאמו למסקנותיה של העבודה הנוכחית, אם כי אין כאן המקום לדון בכך, כמובן. על בסיס ממצאי מחקרים אלו כולם, ניתן יהיה לדון גם ביחסו ההלכתי של ראב"ה לתורתו ההלכתית של רבינו יהודה החסיד, ברובד המעשי והעיוני. זאת, על בסיס השוואת ההכרעות ההלכתיות בספר רקח עם הנחות היסוד ההלכתיות העומדות בבסיס סימנים רבים בספר חסידים ויסודותיהן העיוניים.⁵

נושא אחר הטעון מחקר נוסף לאור ממצאי העבודה, ולאור מחקרו של א' קנרפוגל על קשריו ההדוקים של רבי יהודה החסיד עם החכמים תלמידי ר"ת ברגנסבורג ובבוביה,⁶ נוגע ליחסו של ראב"ה ורבו רבי יהודה החסיד לחכמי צרפת. דרך לימודו של ראב"ה, כאמור, וזיקתו הרבה לתורת חכמי צרפת בדורו ולפניו בתחום דרכי לימוד והכרעת ההלכה, מעוררת מאליה את הצורך בבחינה מחודשת של המוסכמה המחקרית כי "חסידות אשכנז" התעוררה כתגובת נגד לתנועת

¹ כלשון ראב"ה בהקדמת ספר רקח.

² כפי שהסיק ח' סולובייצ'יק לגבי רבינו אש"ל, קרובו של ראב"ה, ואחיו של רבינו יהודה החסיד (סולובייצ'יק, יין, עמ' 210, סוף הערה 16). בהקשר זה, יש לציין את העובדה שר' שמואל החסיד היה המעתיק של התכתובת ההלכתית בין רבינו יעב"ץ לרבינו אברהם הכהן משפירא, תכתובת שהייתה דיאלקטית בתוכנה (בן-גדליה, חכמי, עמ' 274. תודתי לידידי ורעי ד"ר מ"י בן-גדליה שהסב את תשומת לבי לנקודה חשובה זו).

³ נראה שרצוי להתחיל את המחקר בהלכות פסח ובהלכות טריפות, לגביהן קיימים חיבורים מספר של ראב"ה (עמנואל, ראב"ה, עמ' 2-6, 33 ו-45 - 50), ובהלכות יין נסך, שבהשתלשלותם בצרפת ואשכנז עסק בהרחבה ח' סולובייצ'יק במחקריו (כמצוין במבוא), כך שההשוואה בין ראב"ה לקודמיו ובני דורו תהיה מבוססת על יסודות מחקריים קודמים.

⁴ כך ניתן יהיה לחזור ולברר נקודות בדברי ראב"ה שהוזכרו במחקרים פרטניים שונים בהשתלשלות ההלכה, כנזכר במבוא.

⁵ מחקר בסיסי ומהותי זה לגבי ספר חסידים נערך כעת ע"י ידידי ד"ר מתניה יוסף בן-גדליה. הגישה המקובלת במחקר היא כי מגמתם ההלכתית של חסידים אשכנזי הייתה ה לכיוון החומרא (יעוין בייחוד: סולובייצ'יק, שלוש, עמ' 354; קנרפוגל, חרכים, עמ' 33 - 34; פוקס, או"ז, עמ' 39). כאמור בפרק הקודם, המסקנות העולות מעבודה זו לגבי ראב"ה אינם תואמות הנחה זו, ויש מקום להרהר בה גם לגבי עמדתו ההלכתית הבסיסית של ספר חסידים.

⁶ קנרפוגל, רי"ח, עמ' 26.

בעלי התוספות ועל מנת להחזיר ליושנה את דרך הלימוד וההלכה האשכנזית שלפני תתנ"ו. בחינה זו צריך שתיעשה על בסיס ממצאי המחקרים בתורת ראב"ה בכל תחומי ההלכה, כדלעיל.⁷

כאמור, ממצא ברור שעלה בעבודה הוא כי כלל לא היה "נתק" בין חכמי צרפת ואשכנז בדורו של ראב"ה, ככל שהדבר נוגע לתחום ההלכתי-למדני, כדלעיל. עקב זאת, יש מקום לעיין גם ביחסם ההדדי של החכמים לנוסחי התפילה השונים באשכנז וצרפת, ובתוך מרכזים אלו עצמם, הן בהיבט המעשי והן בהיבט ההצהרתי,⁸ נושא שנידון רבות במחקר.⁹

מקום עיון דומה נצרך לגבי דרכי לימוד, מסירת והפצת תורת התשובה ותורת הסוד, אלא שכאן יש להרחיב את הדיון גם לספרד. זאת, מתוך ענוות-אמת¹⁰ ותוך השתחררות משעבוד לתיאוריות שונות המניחות כהנחת יסוד הבדלים, השפעות זרות ומהפכות בתורת הסוד היהודית לדורותיה,¹¹ אלא על בסיס ההבנה המעמיקה כי מדובר ברצף תורני-אמוני-רוחני מאוחד.¹²

על-פי מסקנותיהם הכוללות של מחקרים אלו, ניתן יהיה לדון גם בהשפעת ראב"ה על חכמי הדורות שאחריו, על הפסיקה המעשית ועל המנהג.¹³

⁷ כך, למשל, השערות של ח' סולובייצ'יק על כך שתורת חכמי צרפת בהלכות יין נסך בספר רקח היא ערוב מאוחר, וקביעתו שהציטוט הרצוף מספר התרומה לאחר מכן הוא תוספת מאוחרת (סולובייצ'יק, יין, עמ' 126, הערה 23 ויעוין לעיל במבוא) טעונות בדיקה לאור זיקתו העזה של ראב"ה לתורת חכמי צרפת בתחום איסור והיתר, ובייחוד ציטוטים הרצופים הרבים מספר התרומה. נראה, כי סולובייצ'יק הציע את הצעתו מפני שראה ב-ראב"ה חכם "שמרני" שנשא את "מסורת אשכנז הקדומה" (שם, עמ' 215), וממילא משנתערערה הנחת יסוד זו, נופלות גם תולדותיה (יעוין סולובייצ'יק, מתודולוגיה, עמ' 109 וסולובייצ'יק, חסידות, עמ' 487 – 488, על חשיבות השחרור משעבוד להנחות יסוד בלתי מוכחות). יצוין, כי סולובייצ'יק עצמו כתב כי חלק מתקנות שו"ם, עליהן חתום ראב"ה, נועדו לקבל מסקנות הלכתיות של חכמי צרפת המנוגדות למנהג אשכנז (סולובייצ'יק, יין, עמ' 231).

⁸ ד"ר א"מ רפלד אמר לי פעם, בשיחה על נושא זה, שר"ת ראה את התפילה כנושא הלכתי רגיל, והכריע בשאלות הנוגעות לנוסח התפילה בצורה זהה לשאלות הלכתיות אחרות. לעומתו, ראה רבי יהודה החסיד את התפילה כתחום תורני-אמוני שונה במהותו, ולכן התנגד עקרונית לחלק גדול מהכרעותיו אלו של ר"ת. להערה זו יש לצרף את היות התפילה ייעוד האדם במשנתם של חכמי האסכולה הקלונימוסית (בן-גדליה, חכמי, עמ' 250 – 251) ותפיסתם הרוחנית של חשיבות מניין האותיות והמילים בתפילה (שם, עמ' 60).

⁹ כמובן שיש לדון בנושא אך ורק על-בסיס היסודות הביבליוגרפים האיתנים העולים ממאמרו של ש' עמנואל (עמנואל, הפולמוס), ויעוין בן-גדליה, שם, עמ' 62.

¹⁰ כאמור במבוא לגבי מחקר ההלכה.

¹¹ יעוין כבר עפשטיין, החסיד, עמ' רג-רנד ותא-שמע, פולין, עמ' 369. מקורן של הנחות אלו בשילוב של בורות עם מניעים אידיאולוגיים בכיוונים מסוימים, ואכמ"ל (ויעוין לעת עתה בדבריו הנכוחים של ר' הלל צייטלין הי"ד בספרו **בפרדס החסידות והקבלה**).

¹² בהקשר זה, יעוין לעת עתה בדברי רבינו חיים מוולאז'ין בספר **נפש החיים**, שער ג, פרקים ב-ד, ו-ח, ואכ"מ.

¹³ גם נושא זה נזכר במחקרים שונים, ואכמ"ל (לגבי דרך בחינת השפעה הלכתית של חכם- יעוין סולובייצ'יק, מתודולוגיה, עמ' 92-93 ו-112 - 113).